

CİLT 1

GÜZ 1414/1993

SAYI 1

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkılâb

İslâmî Açıdan Malcolm X'in Hayatı *

*Samuri Raşid ***

Malcolm X'e (el-Hacc Malik el-Şahbaz) artan ilginin en son göstergesi, Spike Lee'nin 1992 yapımı Malcolm X filmidir. James Baldwin ve Arnold Perl'in senaryosuna dayandırılarak yapılan film, Malcolm X'in hayatının anılmaya değer yönleri hakkında tartışma başlatmış oldu. Meselâ, siyah milliyetçi Amiri Baraka, Lee'yi, filmdeki Malcolm X tasviri ile "orta sınıf zencileri uyutmak için bir teşebbüste" bulunmakla suçluyor.¹ Yine de halihazırdaki münakaşa ve tartışmalar sona erince, Malcolm X'in geride bıraktıklarının en önemli ve en az göz önüne alınan unsurları olarak, daha önce olduğu gibi İslâmî yönler kalacaktır. Bu makale, Malcolm X'in taşıdığı önemin daha kesin ve anlamlı bir tahlilini sunmak amacıyla bu olguyu özetle incelemektedir.

Alex Haley'in *Autobiography of Malcolm X (Malcolm X'in Otobiyografisi)* başlıklı kitabı, New York Times'ın 1992'de en çok satan kitaplar listesine tırmandığı halde, Lee'nin filmi, medyada daha büyük sosyal ilgi uyandırmıştır. Bir yazarın kaydettiği gibi, "o yaşarken birçok siyah kulak vermediği hâlde, şimdi genç siyahlar onu dinliyor."² Bir başka önemli konu da, "Malcolm X'in çağrısının, hayatı esnasında tasavvur edilemez bir şekilde, ırkçı engelleri aşmış olması-

* Samory Rashid, "Islamic Aspects of the Legacy of Malcolm X," *AJISS*, Vol. 10, No: 1 (Spring 93), ss. 60-71.

** Samory Rashid, Indiana State University (Terre Haute, Indiana) Siyasal Bilgiler Bölümünde doçenttir.

(1) *New York Times*, 15 Kasım 1992.

(2) *New York Times*, 18 Kasım 1992.

dır.”³ Mâmafih, 1990’larda Malcolm X’e gösterilen teveccühün sebebi, doğrudan doğruya ABD’deki ırkçılığın hâlâ sürüyor olması, Malcolm X’in buna karşı mücadelede bizzat yer alması ve şehîd olmasıdır.

Analizlerin genel eğilimi, Malcolm X’in mesajının, beyaz Amerika’nın kin ve şiddetiyle ilişkili olduğu yönündedir. Meselâ, onun sıkça kullandığı “gereken her vasıta ile mücadele” şiarı, savaşla ilgili hünerleri geliştirmeyi savunması ve ırkçı şiddetin korunmasız siyah kurbanları için silâhli örgüt oluşturması, genelde şiddete dayanan beyaz karşıtı bir mesajın delili olarak gösterilir. Rahip Martin Luther King önderliğindeki şiddete dayanmayan insan hakları hareketi ile, Malcolm X tarafından geliştirilen yarı-savaş yanlısı “İslâm’ın Meyvesi Hareketi” (Fruit of Islam) arasındaki zıtlık, bu görüşü kuvvetlendirir. Bu şekilde King, ırkî uyumluluk ve şiddet karşıtlığı; Malcolm X ise kin ve şiddetle özdeşleştirilir.

King’in önemli bir konumda bulunduğu “Medenî Haklar Hareketi” (Civil Rights Movement), görünüşte İsa Mesih geleneğinde ve Gandi’nin Hindistan’daki şiddet kullanmayan hareketini hatırlatan bir şekilde, siyahları ırkî haksızlığa karşı “düşmanlarını severek” mücadele vermeye teşvik etmiştir. Aksine, Malcolm X’in 1950 ve 1960’lardaki görüntüsü, siyasî güçlerin korkusundan ve onun mesajının, King’in daha ılımlı mesajından ayrı olarak tanımlama çabalarından kaynaklanmıştır. Yine de, son tahlilde hem Malcolm X’in, hem de King’in mesajları arasındaki fark kamunun çabalarıyla abartılarak ve bütün Amerikalılar için eşitlik ve adâlet sağlamaya yönelik ortak hareketleri gözardı edilerek tahrif edilmiştir.

Malcolm X’in şiddeti desteklemesi meselesi, kamuoyu tartışmalarından öte, bir kişinin “şiddet taraftarı” ve “şiddet karşıtı” kavramlarını tanımlamasına dayanır. Eğer “şiddet karşıtlığı” kavramı, hiçbir mazereti olmayan polis köpeklerinin vahşiliğine, linç gruplarına, dövmelere, öldürmelere karşı toplumun savunma hakkını kaybetmiş kişilere atfediliyorsa, o zaman Malcolm X ve Amerikalıların çoğu, bu yüzden şiddet karşıtı olarak tanımlanamaz. Eğer “şiddet karşıtı” kavramı, saldırganlıktan kaçınma ve şiddete başvurmayanlara şiddet göstermeden davranma anlamına geliyorsa, Malcolm X bu mânâda kesinlikle bir şiddet karşıtıdır.

Şüphesiz Malcolm X, siyasî yapının esefle karşılaşmasına rağmen, 1960’larda ırkçı şiddet kurbanlarının kendilerini korumasını destekleyen birkaç siyah liderden biriydi. Mesajının bu yanı en tartışmalı olanıdır. CBS muhabiri Mike Wallace’in sözleri ile, “Malcolm, insanları korkuttu.”⁴

Onun şiddet yanlısı görüntüsü, 1960’ların şiddet havasını, alenî ırkçılığını ve bunların siyahlar ile diğer azınlıklar için neticelerini kabul etmeyerek, ırkî eşitliği

(3) *New York Times*, 18 Kasım 1992

(4) *New York Times*, 3 Aralık 1992.

destekler. Bizzat kendisinin (1965), King (1968) ve diğer önde gelen liderlerin 1960'larda öldürülmeleri (John F. Kennedy, Robert Kennedy ve Medgar Evers), birçok insanı "şiddet, apple pie (elma turtası) kadar Amerikan menşelidir" kanısına vardırırdı. İşte Malcolm X'in görüntüsü, bu altyapı gözönüne alınarak değerlendirilmelidir. Çünkü siyahların kendini savunmasını desteklemesi, kendi tecrübesiyle yaşadığı beyaz ırkçılık şiddetine bir cevaptır. Beyaz ırkçılık, soydaşlarının devlet tarafından bakımevlerine cebren taşınmalarının, annesinin bir akıl hastanesine kapatılmasının ve babasının da, doğduğu yer olan Nebraska'daki Ku Klux Klan'ın eziyetlerinin ardından "esrarengiz" ölümüne sebep olmuştur.

Malcolm X'in şahsiyeti ve mesajı arasında çelişkiler vardır. Meselâ onun şahsiyeti, suç teşkil eden faaliyetlerle bağdaştırılır. Oysa o, disiplin, aile ve eğitim üzerinde durmuştur. Görüntüsü şiddet taraftarıydı, ama o bunu siyahlara baskıya son vermek ve nefsi müdafaa için lüzumlu görüyordu. O, görünüşte beyaz ırka karşı biriydi. Fakat olumlu bir şekilde, özgüven, kendine ve başkalarına saygı üzerinde de sürekli durmuştur. Anlaşılan "asıl Malcolm X", basındaki son haberlerin öne sürdüğü gibi bazıları için bir sır olarak kalacaktır. En azından Müslümanlar arasında güncelliğini koruyan Malcolm X hakkındaki kamuoyunda sürdürülen tartışmalar, bu hâliyle, Müslümanlar bakımından daha önemli ve kalıcı olan yönlerini perdelemektedir.

Sokak kabadayısından İslâm milletinin sözcülüğüne, oradan şehitliğe varan Malcolm X'in geride bıraktıklarının en önemli yanı, kendi hayatını anlamlı kılmak için arayış içinde olması ve bunun sonucunda gösterdiği değişme cesaretidir. Onun bıraktığı bu özellikler, filmde hapisanedeki akıl hocası olan ve Malcolm'a, "Allah'a bir adım atarsan onun sana doğru iki adım atacağını" hatırlatan "Baine" adlı karakterde görülmektedir. Malcolm X'in sokak kabadayılığından İslâm milletinin sözcülüğüne, oradan da Hacca gidip sünni Müslümanlığa uzanan yolculuğu, onun yaşadığı değişimdeki esas unsurları ve hayatın anlamını arayışını gösterir.

Bu nitelikler, hapisane hayatındaki gözlemlerinde de aşikârdır. "İnsanın düşünmeye ihtiyacı varsa, bunun için okuldan sonra en iyi yer hapisanedir. Bir insan, hapisanede hayatını, eğer içinden geliyorsa değiştirebilir."⁶ Hapishanenin onun üzerinde gerçekten derin bir etkisi olmuştur. Malcolm X, hapisane hayatını şöyle yazmıştır. "Bir insan hapisaneye girerse, kendine ve diğer insanlara artık aynı gözle bakmaz."⁷ Gerçekten de hapisane, ilk manevî bakışı [iman] elde

(5) *New York Times*, 3 Aralık 1992.

(6) Alex Haley, *The Autobiography of Malcolm X*, New York: Grove Press, 1964, s. 396. [*Malcolm X*, Çev. Yaşar Kaplan, İnsan Yayınları, İstanbul 1986].

(7) a.g.e.

ettiği ve bütün hayatının en güç işi olarak tanımladığı ilk aşıkâre namazını kıldığı yerdir.

Değişiklik onun için ne tesadüfî, ne de amaçsızdı. O, Carter G. Woodson, W. E. B. Dubois, Booker T. Washington, J. A. Rogers, James Baldwin, Ralph Ellison, Richard Wright ve diğer siyah yazarların geleneğinin devamı olarak, yenden eğitim yolu ile bir anlam arayışı gayesine yönelmişti. Malcolm X'in düşüncesini bu mümtaz siyah yazarlardan ayıran şey, onun arayışının, belirgin İslâmî karakteriydi: "...bir millet kendilerinde bulunan (güzel meziyet)i değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nîmeti değiştirmez. Allah iştir, bilendir." (Enfâl sûresi [8]: 53).

1967'de genç bir üniversite öğrencisi iken, Malcolm X'in otobiyografisinin son satırının beni nasıl araştırmaya sevkettiğini ve daha sonra İslâm'a geri döndürdüğünü (çevirdiğini kelimesi değil, çünkü siyah insanlar İslâm'ın Arabistan'da kurulmasında büyük rol üstlendiler ve birçok Amerikalı köle de Müslümandı) dün gibi hatırlıyorum. Otobiyografisinin son paragrafı şöyle sona erer.

Evet, ben öncü rolümle şeref duydum. Toplumların, toplumu değiştirmeye çalışan insanları çoğu zaman öldürdüğünü biliyorum. Ve ben bir ışık getirmiş olarak ölürsem, Amerika'nın vücudundaki öldürücü ırkçı kanseri tahrip etmeye yardım edecek bir anlamlı gerçek ortaya çıkarmışsam, bütün yardım Allah'tandır. Sadece hatalar bana aittir.

O zaman olduğu gibi, günümüzde de bu mesaj, Amerikalı siyahlara yüzyıllar boyunca süren kölelik, aldattıcı eğitim ve kurumsal ırkçılık süresince öğrenilen ve kabul edilen yanlışlık ve baskılara karşı mücadele etmek için güçlü bir çağrı oluşturur.

Malcolm X'i sadece bir demagog olarak eleştirme çabalarına karşın onun mesajı, 1960'ların ve 1970'lerin siyah gençliğini bazı olumlu duygu ve düşüncelere itti. Çağrısının 1990'lı senelerde de, 1960'lar ve 1970'lerdeki gibi güçlü olması, ilk bakışta şaşırtıcı görülebilir. Çağrısının sürekliliği, mesajın önemini açıkça yansıtır.

Meselâ, beyaz Amerikanın yönlendirilmesi hususunda King'le aralarındaki ihtilâfta, King'e samimi cevabı, "zaman gösterecektir" olmuştur. Münakaşayı medeni haklardan insan haklarına dönüştürme gayretleri, Başkan Carter'in millete, insan hakları politikasını başlatmasından tam on yıl önce olmuştur. Müslüman ve Hristiyan liderlerin istekleri gözardı edilirse, ne olacağı konusunda siyasî kurumları uyarması, 1965'ten 1972'ye kadar süren kentsel isyanlarla sonuçlanan Ameri-

(8) Haley, *a.g.e.*, s. 388.

kan siyah milliyetçi hareketinin, ortaya çıkışının açık ve çarpıcı bir tahminiydi. Siyahlara, devletin sunduğu sosyal yardımlara dayanan bir hayatı reddedip, kendine yeterliliği sağlayacak müteşebbis yetenekleri geliştirme çağrısı, Başkan Reagan'ın devlet karşıtlığı seferberliğinden 20 sene önce gerçekleşmiştir.

Aslında Malcolm X'in mesajı, Yargıtay Hâakimi Clarence Thomas da dahil olmak üzere bazı siyah cumhuriyetçilerin, onu yeni muhafazakârlık akımının bir habercisi olarak görmelerine sebep oldu. 1980'lerde diğer önde gelen siyah muhafazakârlar (ekonomist Walter Williams ve Thomas Sowell gibi), Malcolm X tarafından geliştirilen, "kendin yap" modeliyle organize edilen İslâm Milleti'nin okullarını sıkça övdüler. Siyah milliyetçilerin Milwaukee, Detroit, Chicago ve diğer şehirlerdeki siyah gençlerin meselelerini çözme çabaları, sadece erkek öğrencili eğitim biçimlerini belirlemiştir. Bunlar Malcolm X'in "İslâm Milleti" hareketinde geliştirmeye çalıştığı, katı disiplin ve kız ve erkek çocuklarının ayrı okutulduğu eğitim sistemiyle yaygın olarak bilinir.⁹

Washington D. C., Atlanta ve New York'taki Müslüman koruma güçleri, yerel emniyet güçleriyle uyuşturuculara karşı mücadelede işbirliği yapmışlardır. Fakir semtlerdeki müslümanların organize varlığı, 1990'larda Amerika'sında siyahların istikrarının en önemli temelini temsil eder. Son olarak, Malcolm X 1970'lerdeki feminizm hareketinden 19 sene önce, kadının toplumun ahlâkî, kültürel ve ilmî ilerlemesindeki merkezî rolünü ortaya koydu. Bu, özellikle feministlerin sıkça Müslüman kadının yeri konusundaki eleştirileri düşünülürse, kayda değer bir hususdur.

21 Şubat 1965'te, kırkdokuzuncu doğum gününe tam 3 ay kala, New York'taki Audubon Toplantı salonundaki konuşması sırasında öldürülüşünden beri, Malcolm X hakkında yapılan tahliller şu sorularda yoğunlaşmıştır: a) Şiddeti destekliyor muydu; b) Suikastçiler bağımsız mı hareket ettiler; c) "İslâm Milleti" örgütüne ilâve olarak, Amerikan hükümeti de cinayette rol aldı mı; d) Hayatının hangi kısmı Malcolm X'i daha çok yansıtır; ve e) Öldürülmeseydi siyasî olarak neler geliştirebilirdi?

Bu soruların tartışmaya açık mahiyeti, onun bıraktıkları hakkında bir sürü hatalı yaklaşımlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Meselâ bir değerlendirme, Malcolm X'in kendini, fakir bir çocuktan kuvvetli bir hümaniste doğru geliştirdiği fikrini yürütür. Diğeri, hayatının son anlarında gitgide artan bir şekilde anti-kapitalist, sosyalizm yanlısı ve anti-empyralist olduğunu belirtir. Halbuki, onun şunu söylediği de bilinmektedir: "Bu ülkedeki siyah insanların özgürlüğü için gerekli olan tüm felsefenin net bir tanımını yapmakta hâlâ zorlanıyorum."¹⁰ Bruce

(9) *New York Times*, 3 Aralık 1992.

(10) *New York Times*, 15 ve 29 Kasım 1992.

Perry'nin, *Malcolm X: The Life of a Man Who Changed Black America (Siyah Amerika'yı Değiştiren Bir Adamın Hayatı)* kitabı üzerine, *New York Times*'ta Michael Eric Dyson tarafından yapılan bir özet, onun iddia edilen "kadın nefretine" atıfta bulunulmuştur.

Malcolm X, hayatı boyunca birçok kuvvetli görüşlere sahipti. Bunlardan bazıları, insan haklarını destekleme, kapitalist sömürüye ve emperyalizme karşı çıkma, siyahlar için devlet yardımının reddi ve ayrılıkçı siyah milliyetçiliktir. Ama, yine de birçoğunun yaptığı gibi, bu görüşleri desteklemesinin onu hümanist, sosyalist, yeni-tutucu ya da siyah milliyetçi yaptığı sonucuna varmak hatalıdır. Hatta bir görüş, Ku Klux Klan'la tartışmalarının ve "siyah üstünlükçü" İslâm Milleti ile işbirliğinin, onun ırkçı olduğunu gösterdiğini belirtir. Böyle görüşlerin hatalı ve tartışmalı nitelikleri, onun geriye bıraktıkları üzerine İslâmî yaklaşımla ciddi bir inceleme ihtiyacını arttırmıştır.

Malcolm X'i anlamak için, hayatının İslâmî yaklaşımla tahlili gereklidir. Bunlar birkaç noktada odaklaşmaktadır: a) Mesajında İslâm'ın sürekliliği ve merkezîliği; b) Değişim vasıtası ve tahlil yöntemi olarak İslâmın rolü; c) Siyasî hareket için bir araç olarak önemi; d) Mekke'ye gidişinin etkisi, e) Müslümanlar ile özgürlük, adalet ve eşitlik için uğraşan herkesi birleştirmede İslâmın kolaylaştırıcı rolü.

Malcolm X, hayatında ve ölümünde hep Müslüman kaldı. Amerika'nın sürekli ırk kavgaları merceği ile onu anlama çabaları, onun mesajının ve ehemmiyetinin evrenselliğini önemsizleştirir. Detroit'li kızıl, demagog ve el-Hacc Mâlik el-Şahbaz görünüşleri, onun bir sokak kabadayısından, siyah milliyetçi Müslüman olmasına kadar süren gelişimini anlamak için gerekliyse de, Malcolm X'in bütün hayatı ve mesajı, geride bıraktıklarının daha sürekli bir yansımasını teşkil eder. Bunun ışığında, bazı gençlerin hayranlıkla onun tekâmülü içindeki karmaşık hayatının bir veya bir kısmını taklit etmeleri, onları yanlış yola götürür.

Malcolm X'i hapisanede eğitime ve disipline teşvik eden şey İslâm'dı. Meşrû müdafaa hakkı gibi İslâmî prensipler Malcolm X'in çok tartışılan mesajının ahlâakî temellerini oluşturmuştur. Kur'ân'da ifade edildiği gibi:

Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah, haksız yere saldıranları sevmez. Onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi diyarınızdan çıkadıkları gibi, siz de onları diyarlarından çıkarın. Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki, onlar da sizinle orada savaşsınlar. Fakat onlar sizinle savaşarlarsa, hemen onları öldürün, kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaşan ve küfürden) vazgeçerlerse, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Onlarla savaşın ki, fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun (yalnız O'na tapılsın). Eğer (sa-

vaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur. (Bakara sûresi [2]: 190-193).

Malcolm X'in hanımı ve çocukları da müslümandı. Ona İslâm'ı tanıtanlar, Lee'nin filmindeki hayal ürünü "Baines"den çok, erkek kardeşleri Philbert, Wesley, Wilfred ve Reginald'dı.¹¹ Onlar kızkardeşleri (Malcolm X'e hac masrafını sağlayan)¹² Ella ve İslâm Milleti'nin üyeleri idi. Onun beyaz karşıtı ırkçı tavırlarını değiştiren ve ABD'ne döndükten sonra Müslümanlar için Cami Birliği oluşturmasını teşvik eden, hac'dı.

Malcolm X'in mesajının İslâmî yönünü önemsemeyen bazı tahliller, Amerika'daki İslâmî hareketlerin gerçekliğine karşı çıkmamanın bir ifadesidir. Hacdan sonra sünî İslâmîliğe geçmesine rağmen, birçok yazar onu yalnız "İslâm Milleti" hareketi ile bir tutmaya devam etmiştir. Amerikalı siyahların İslâmî varlığına olumsuzluğun bir başka yansıması da, basın yayında kullanılan "siyah Müslümanlar" deyimidir ki bu, istihza ile, sadece soyu eski kölelere dayanan Amerikalı müslümanlara matuf kullanılmakta olup, ABD dışında da siyah olan Müslümanları içine almamaktadır.

Bunlardan da öte, Amerika'daki siyahlar, beyaz Amerikalıların Müslüman ve Müslim ve son olarak da "Siyah Müslim" ve "Müslüman" olarak ayırımına sık sık maruz kalırlar. Arapça konuşanlar bilirler ki, İngilizce'deki *Moslem* kelimesi, Arapça'daki Müslüman kelimesinin hatalı bir harf çevirisidir. Tabî bu arada, diğer Müslümanların da bu fenomenin anlatımında oldukça farklılıklar oluşturduklarını belirtmek gerekir. Ancak, Amerikalı siyahlar açısından, beyazlar onlara Müslim'i Müslümandan nasıl ayırdettiklerini sordukları zaman, esas soru: "Sen gerçekten Müslüman mısın, ve eğer öyleysen niçin A.B.D. dışındaki aynı dini uyguladığı varsayılan kişilere Müslüman deniyor (sünî, şîf ve diğer) ve Amerikalı siyahlar 'Siyah Müslim' diye anılıyor? Fark nedir?"

Amerikalı Müslüman siyahlar diğer müslümanlardan farklı olmayıp, değişen derecelerde İslâmî şuur ve uygulama gösterirler. Onların 1960'ların ortalarından önceki İslâmî görgü ve bilgileri, denizaşırı Müslümanlarla ilişki sağlamadaki kısıtlı imkânlarla tâbiydi. Üstelik çoğunluğu, İslâm'ı daha derin bir anlama ve bilme yeteneğini kısıtlayan sınırlı sosyo-ekonomik imkânlarla ve yetersiz eğitim fırsatına sahiptiler. Meselâ "İslâm Milleti" ile "Mağribî Bilim Hareketi"ne mensup Müslümanlar ve diğer gruplar İslâm'ın sadece bazı öğelerini oluştururken, New York, Washington D.C., ve Ortabatı Amerika'daki Sünî topluluklar ile, Chicago ve California'lı Varis'din Muhammed tarafından yönetilen örgütler gibi Amerikalı diğer Müslüman gruplar, Peygamberin sünnetine ve dolayısıyla geleneksel

(11) *New York Times*, 3 Aralık 1992.

(12) Haley, a.g.e., s. 324.

İslâm'a daha fazla yakınlık göstermişlerdir.

Amerika'daki hür siyahlar tarafından oluşturulan ilk Müslüman hareketler, İslâmiyetle ya hapishanelerde, ya da getolarda tanışan, dili, tarihi, kültürü, dini yokedilmiş ve sürekli bir ırkçılık tehdidi altındaki bir toplum olan siyahlardan oluşmuştur. Siyahların bir kısmı da İslâmîyet'le diğer yollar vasıtasıyla tanıştılar. Siyah Amerikalılar arasında yayılan İslâm, nitelik, bilgi ve görgü bakımından olumsuz yönde etkilenmiştir. Buna karşın, yine de bu eksikliklerinin, inançlarının sağlamlığında ve amellerinin niteliklerinde gözle görülür bir etkisi olmamıştır. Meselâ, "İslâm Milleti" gibi bu şartları olumlulaştıran İslâmî organizasyonların görünen başarısından sıkça övgüyle bahsedilmiştir.

Malcolm X'in kendi sözleri bu olguyu açıkça ifade eder. Haccı müteakip Senegal'i ziyaret ettiğinde: "Bizim insanlarımız Arapça konuşamaz, fakat İslâm kalplerimizdedir", diyen bir Senegal'liye Malcolm X, bu tanımın Afro-Amerikalı Müslümanlara da tam mânâsiyle uyduğunu söylemiştir.¹³

Amerikalı siyahlar arasındaki İslâmî temeller, daha genel bakıldığında, bunun siyasî bir tartışmadan öte, tarihî bir vakıa olduğu görülür. Meselâ Lincoln, İslâmlaşmaya karşı uygulanan haşin yöntemlere rağmen, imanlarını canlı tutmak ve başkalarına yaymak için, tüm Kur'ân'ı ezberleyen Müslüman kitleler hakkında, Müslüman kölelerin dirençlerini sürdürdüğünü belirtmiştir. İslâm'ın hâtırasının zayıf da olsa, kölelik döneminde tamamiyle kaybolmadığı neticesine varmıştır.¹⁴

Aslında, yeni dünyadaki İslâm'ı tanıtanlar, İspanyol Fâtihler arasında bulunan Mağribli Araplardı. Carter G. Woodson ve daha güncel olarak Emily Kalled Lovell'in da içinde bulunduğu birçok yazar, Amerika'daki ilk Müslümanın 1539'da Arizona'ya varan siyahî bir İspanyol Fâtihî olan, Estevanizo (veya küçük Stephan) olduğunu yazmışlardır. Woodson onun yerli olmadığını ve Amerika'nın şimdiki Güney batısını ilk keşfeden kişi olarak değerlendirir. Amerika'ya varan ve kaydına rastlanan ikinci Müslüman, Arizona ve Kaliforniya'da deve yetiştirme işinde çalışan, Hacı Ali-Hi Jolly olmuştur.¹⁵

Amerika'daki ilk Afrikalılar ve takip eden nesiller tarafından ortaya konan İslâmî varlık şunlara bağlanmıştır: a) İslâm'ın ilk müezzini Bilâl gibi, İslâm tari-

(13) Haley, a.g.e., s. 366.

(14) C. Eric Lincoln, "The American Muslim Mission in the Context of American Social History," *The Muslim Community in North America*. Ed. Earle H. Wough. Baha Abu-Laban, ve Regula B. Qureshi, Edmonton, Alberta: Univ. of Alberta Press, 1983, s. 218

(15) Lovell, Emily Kalled, "Islam in the United States: Past and Present," *The Muslim Community in North America*. Editör: Earle H. Wough. Baha Abu-Laban, ve Regula B. Qureshi, Edmonton, Alberta: Univ. of Alberta Press, 1983, s. 94.

hinde önemli zenci şahsiyetlerin bulunması; b) Timbuktu, Gao ve Jene gibi Afrika öğrenim merkezleri; c) Lokman (Kur'ânda bahsedilen) gibi siyah bilginler ve Mansa Musa, Osman dan Fodio, Sundiata ve Samory ibn Lafia gibi meşhur Afrikalı İslâmî liderler; ve d) Afrika'daki büyük İslâmî İmparatorluklar olan: Mali, Gine ve Songhay. Amerika'daki İslâmî teşekküllerin tarihî gelişimi, siyahların kendileri ve İslâmî hayat tarzı hakkında daha açık bilgi sahibi olmaları için yeniden, eğitimin gerektiğini açık surette sunarken; diğer yandan sıradan beyaz Amerikalı, İslâm'ın Amerika'daki kökleri hakkında büyük bir cahillik sergilemektedir.

Müslüman ilim adamları arasında bile, Amerika ve Afrika'daki siyahlar arasında, İslâmın tarihi hakkında bilinç düzeyi az ve güdük kalmıştır. Bu yüzden, tabiidir ki, Malcolm X'in hayatının İslâmî yönü ve hatta İslâmî birikim, Amerika'da pek çok zaman bir fantazi olarak ele alınıyor. Son tahlilde, Amerika'daki İslâmî birikimle ilgili olarak Kur{ânî ifadeyle, *Vallahu âlim* (Allah en iyi bilendir) demek zorundayız.

Bir değişim vasıtası veya tahlil metodu olarak İslâmîyetin rolü, Amerikalı siyahlar arasında iyi belgelenmiştir. Müritleri tarafından, Noble Drew Ali olarak bilinen Timothy Drew, Newark-New Jersey'de 1913'de "Moorish Science Temple" (Mağribî Bilim Tapınağı)nı kurdu. Lincoln bu hareketi, Hz. Muhammed'in öğretisinin, siyah milliyetçilik ve Hristiyan canlanması karışımına tuhaf, çapraşık bir ilâvesi olarak tanımlar. Mağribî Bilim Tapınağı hareketi, sahih İslâm'ı uygulamadığı halde, "İslâmî şuurulanmanın önemli bir başlangıcıydı."¹⁶

Ali, "Moorish Science Movement" (Mağribî Bilim Hareketi)'nden öfkeli ayrılışı sonrasında, esrarlı bir şekilde 1929'da öldü. İslâmî yaklaşımları kullanan bu hareket, genelde kullandığı tahlil yöntemiyle ve bir değişim aracı ve siyahlar arasında toplumsal bilinçlenmeyi teşvik etmesi bakımından, kölelik sonrası çağda "ilk" olarak bilinir. Hapisten çıkıp örgüt içinde yükselen Malcolm X'i kısa zamanda millî sözcü olarak tayin eden, siyah Amerikalılar tarafından, genelde "millet" olarak adlandıran örgüt, Elijah Muhammed tarafından yönetiliyordu.

Amerikalı siyahlar arasında, siyasî hareketlilik için İslâm'ın araç olarak rolü, bu ülkede İslâm'ın zuhur etmesinde çok önemli bir etken olmuştur. Lovell'in ileri sürdüğü gibi: "Amerika'daki İslâm tarihinin en önemli safhası, belki de, Mekke'ye yapılan haclardan ve diğer İslâmî ülkelere Malcolm X gibi liderlerin ziyaretinden sonra, siyah Müslümanların gerçek İslâm'a dönmesidir."¹⁷ Yine de Lovell tarafından sunulduğu gibi, dinî hareket üzerine yapılan çalışmalar, bunları inançlarının niteliğinden çok, sayı kuvvetine göre değerlendirir. Bu şekilde Lovell'in, Malcolm X'in İslâmî yaşantısının Mekke sonrası dönemini, "Siyah Müs-

(16) Lincoln, "The American Muslim Mission," s. 221.

(17) Lovell, "Islam in the United States," s. 95.

lûmanların gerçek İslâm'a dönüşü" nedeniyle "Amerika'da İslâm tarihinin en parlak safhası" olarak yorumlanması İslâmî olmaktan çok, Hristiyan misyonervâri bir yaklaşımı yansıtır.

Lovell'in dikkati, siyahların "gerçek İslâm'a" geri dönmeleri bahsiyle açıkladığı gibi, inancın niteliği üstünde olmakla beraber, onun beyanı da, (diğer kaynaklar gibi) Amerikalı siyahlar arasındaki İslâmî inancın kuvvetini gözardı ederek, hareketin zayıflığını vurgular. Böyle ifadeler, dünyadaki diğer Müslümanlara Amerikalı Müslümanlar hakkında yanlış bir görünüm naklederek, Müslümanlar arasında bölünmeler yaratır. Bu aynı zamanda, Amerika'daki siyahlar arasında İslâm'ın tarihî rolünü, a) onların özüne geri dönme yerine "çevrilme" kelimesini kullanmaları, b) Asrımızda, İslâmı yeniden canlanma hareketlerinin dünyada görülmesinden en az 20 sene önce, Amerikalı siyahlar arasında ortaya çıkmasını gözardı etmek suretiyle önemsiz gibi göstermiştir.

Maalesef, özellikle Amerikalı siyahlar arasındaki ilk İslâmî hareketin karakteriyle ilgili ayrıntılar, elimizdeki veriler de bir hayli yetersiz kalmaktadır. Bu durumu oluşturan birkaç âmil vardır. Birincisi, İslâmî örgütlenmenin yeraltında kalmasını, azınlıklara yönelik düşmanca bir atmosfer mecbur kılmıştır. Bu bakımdan, Amerikalı siyahların önde gelen hareketlerinin, 1980'ler öncesine kadar çoğunlukla gizli ve ayrımcı olmasını tabîî kabul etmek gerekir. Bu yüzden Amerika'daki Müslümanların sayısıyla ilgili soruya, "İslâm Milleti"ne bağlı Malcolm X ve diğer Müslümanların cevabı: "Bilmediklerini söyleyenler ve bilip de söylemeyenler" olmuştur. Bunun şaşırtıcı bir neticesi, son yıllarda bu hâdiseyi bizzat yaşamadan veya şahit bile olmadan, Amerikalı siyahlar arasındaki İslâm'ı incelemeye teşebbüs eden birtakım genç yazarların ortaya çıkmasıdır. 1950'ler ve 1970'lerde "gizli örgütlenen "Siyah Müslümanların" statüsü, İslâm dünyasındaki "Müslüman Kardeşlerden" farksız değildir. Aslında Malcolm X'in, Amerikan siyahlarının İslâm bayrağı altındaki siyasî hareketliliği, Mısır'daki "Müslüman Kardeşler" hareketini başlatan Hasan el-Benna'dan farklı değildir.

Halkın, Amerikalı siyah Müslüman örgütler hakkındaki bilgisi, onların karakterindeki gizli eksikliğe bağlı olarak, yayınların nitelik ve niceliğinde birtakım sınırlılıklaa tâbidir. Yvonne Haddad'ın çalışması, bunlara büyük bir istisna teşkil eder. FBI'n "siyah Müslümanlar" hakkındaki dosyaları gibi, halka ait olmayan bilgi kaynaklarına şüphesiz çokca rastlanır. "İslâm Milleti"nin 1960'lar ve 1970'lerde içine öyle sızılmıştı ki, Malcolm X'in muhafızının bile polis muhbiri olduğu iddia edilmiştir. İslâm Milleti'nin tek ayrıntılı çalışmasında E. U. Essien Udom, "mâbet bulunan her şehrin polis kontrolünde olduğunu" ve "muhtemel yıkıcı eğitimlerin", FBI'n denetimi altında olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁸ Udom'un siyah

(18) Essien Udom, E.U. *Black Nationalism*, Chicago: Univ. of Chicago Press, 1962, s. 5.

milliyetçilik üzerine telif ettiği kitabına yardım eden Malcolm X, Mekke sonrası Nijerya ziyareti sırasında bu yazar tarafından kabul edildi.¹⁹

Malcolm X'in 1960'lardaki fırtınalı siyasete derin etkileri olmuştur. Özellikle genç siyahlar arasında son günlerde artan popülaritesi, bir ölçüde bu etkinin sonucudur. X'in son zamanlardaki popülaritesinin duygusal mahiyeti, onun geride bıraktıklarının örgüt ve gelenek ile ilgili etkisini taşımaktadır. Malcolm X 1960'lar ve 1970'lerde şiddetli siyasî faaliyetin ve siyah Amerikalılar için bir tartışma ortamı oluşturmuştur. Ayrıca, bu tartışma için ilk safhada ileri derecede örgütlenmiş, ve İslâm Milleti örgütünün genişlemesinden sonra ise, dağınık bir siyah milliyetçi örgütler zümresinden (OAAU, Siyah Güç Hareketi, Siyah Panter Partisi gibi) kaynaklanan ideolojik bir nüve oluşturmuştur. Güçlü fikirleri ve liderlik yetenekleri sonucunda, ortaya İslâmî meşrûiyeti olan bir "siyah Müslüman" tipi çıkarmıştır. "Haysiyetli siyah", "bağımsız okullar" ve tavizsiz eşitlik talebi gibi, ne sadece İslâmcı, ne de sadece ırkçı politik perspektife dayanan, yeni bir insan görüntüsü ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Essien Udom'un çalışması, siyahî liderleri, çoğu İslâm Milleti'nin eski mensupları olan veya doğrudan tâbi olmuş, dinamik temsilcilerinden geniş olarak etkilenen bir nesil olarak kabul eder. Eldridge Cleaver, Siyah Panter Partisinin kurucularından biri olup, "İslâm Milleti'nin" eski bir üyesiydi. Ayrıca Rahip Jese Jackson, Amiri Baroka, Dick Gregory ve Spike Lee gibi önde gelen siyah politikacılar, yazarlar, eylemci ve müteşebbisler, Malcolm X'in ve İslâm Milleti'nin önemli özelliklerini çeşitli derecelerde kendi faaliyetlerine katmışlardır.

Malcolm X'in hacdan etkilenmesi, İslâmî anlayışa ve onun evrensel mahiyetiyle uzaklara ulaşan çağrısına daha geniş bir imkân verdiği için, sadece kendi hayatı bakımından değil, Amerika'daki İslâm'ın gelişmesi için de bir dönüm noktasını temsil eder. Malcolm X'in hac sonrası politikası, İslâm'ın Amerika'daki gelişimine katkısına rağmen bazıları için gereğinden çok şeye delâlet ederek öldürülmesine sebep olmuştur. Onun cesareti ve kararlılığı şehit olmasına sebep olurken, aynı zamanda birçok Müslüman kardeşinin onu kavgasını verip, öldüğü İslâmî idealler yolunda çalışmalarını kuvvetlendirmiştir. Bu yüzden Malcolm X'in şehadeti, Amerika'daki "sahih İslâm"ın gelişmesi için önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Malcolm X, hacdan sonra Mısır, Lübnan, Sudan, Nijerya, Gana, Liberya, Senegal, Fas ve Cezayir'i ziyaret etti. 21 Mayıs 1964'te A.B.D.'ye döndü. Uluslararası bağlantıları ilerletmek bakımından başarılı olan seyahatleri ve çabaları, belki de insan hakları için siyah bir Amerikalı liderin ilk teşebbüsünü temsil eder.

(19) Haley, *Autobiography*, s. 355.

Malcolm X'in uluslararası seyahatleri, hac ve önde gelen İslâmî liderleri ziyaretleri, siyah Amerikalı Müslümanlara meşrûiyet sağlamıştır. Malcolm X'in hacının, siyah bir Amerikalı Müslüman tarafından yapılan ilk hac olması doğru ise de, onun aynı zamanda diğer bütün hareketlerinin İslâmî inanç, değer ve prensiplere göre yönlendirildiğini de hatırlamak önemlidir: Allah'ın vahdeti ve birliği (*tevhid*) tarihî inceleme ve tahlillerin değeri, mücadelenin merkezîliği (*cihad*), göç (*hicret*) ile mânâ ve bilgi aramasındaki değişimin yararları bunlar arasında zikredilebilir.

Netice olarak, Malcolm X'ten kalan İslâmî özellikler, hayatında uzun zaman ihmal edilmiş, ama zorlayıcı bir bakış açısı oluşturur. Amerika'nın ırkçı politikalarla uğraşması, onun Amerika'daki İslâmî hayata yaptığı temel katkıları gizlemiştir. Siyah sosyal bilinçlenmeye İslâmî değer ve inançların katılması, "sahih İslâm"ın ve Amerikalı siyahlar ile diğer ezilen halkların mücadelesinin, uluslararası ittifakın gelişmesi gözardı edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir yaklaşım, sadece Malcolm X'in ve geride bıraktıklarının daha doğru ve anlamlı bir yorumunu değil, aynı zamanda Amerikalı Müslümanlar tarafından üstlenilmiş olan hürriyet, adâlet ve eşitlik mücadelesini ve siyah Amerikalıların ülke ve dünya çapında bilinçlenmesinin gelişimini oluşturur.

KAYNAKLAR

- Essien Udom, E.U. *Black Nationalism*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.
- Haley, Alex. *The Autobiography of Malcolm X*. New York: Grove Press, 1964.
- Lincoln, C. Eric. "The American Muslim Mission in the Context of American Social History." *The Muslim Community in North America*. Ed. Earle H. Waugh, Baha Abu-Laban, and Regula B. Qureshi, Edmonton Alberta: Alberta Univ. Press, 1983.
- Lovell, Emily Kalled. "Islam in the United States: Past and Present." *The Muslim Community in North America*. Ed. Earle H. Waugh, Baha Abu-Laban ve Regula B. Qureshi, Edmonton, Alberta: Alberta Univ. Press., 1983.
- "Malcolm X: As Complex as Its Subject," *New York Times*. 18 Kasım 1992.
- "Malcolm X: The Facts, The Fictions, The Film." *New York Times*. 15 Kasım 1992.
- "Reflections on the Lessons of Malcolm," *New York Times*. 15 Kasım 1992.
- "The Search Continues for the Real Malcolm X," *New York Times*. 3 Aralık 1992.
- "27 Years Later, the Young Clearly Hear Malcolm X," *New York Times*. 12 Kasım 1992.
- "Who speaks for Malcolm X?" *New York Times*. 29 Kasım 1992.

Çeviren: Kenan Arpacı